

PATOČKOVA INTERPRETACE PLATÓNA

Když jsem se ptal po tom, co ve filosofii Jana Patočky formuje její ústřední problémová místa, jaksi jsem předem věděl, že to je něco primárního, životně zakotveného. Vždycky jsem byl rád, že si Patočka nevytyčuje schematizované problémy, ale že se myslitelsky tvoří z oněch kvalit, které uvedly do pohybu řecké filosofické dění: z úžasu nad inspiračními otázkami v celé jejich reálné srostitosti a nepřehlednosti. V Patočkově světě je navzdory formulační složitosti velice volně, otevřeně. Až se zdá, že se otázky zcela lehce vynořují podle své obyčejnosti, relevantnosti pro náš všední den. V naší úvaze se soustředíme ke třem těžištím patočkovsko-platónského protínání:

1. k entuziasmu,
2. k „reálnému faktu lidství“,
3. k otázce negativity.

Sama praktická metoda filosofování byla u Jana Patočky jakýmsi stálým zažehováním myšlenkových řetězců, stálým setkáváním s něčím vystávajícím a vábívým. Jako by se svýma skoro vždy už k pohybu napřaženými rukama a ještě spíš prsty svých rukou poněkud magicky dotýkal věcí, jež vyvolával v život z textu i ze života. Tak jsem vnímal Patočkův přístup k evokovaným problémům přímo za katedrou před našima očima. Kolem nás vystávala eruptivita myšlení i světa: „Platónský entuziasmus se (...) živí oním neklidem, který náleží podle něho k samé podstatě člověka: že člověk je zároveň zde i tam, na zemi i u hvězd, u nejbanálnějšího i božského, a osciluje mezi nimi.“¹ Tento neklid je v samotné podstatě všeho, není pouhou vnějškovostí, nýbrž dovoluje nám být jaksi zevnitř a uvnitř. Nejsme nikam odmrštěni, ale bydlíme v samotném středu. Často se vrací koncept chórismu, kde je o nás v základě už pečováno. Je tu něco, čím je všecko zakládáno. Snad jsme tu ještě kdesi na samé

1 J. Patočka: *Platón*, Praha 1996, s. 18.

hranici s mýtem, ale nikoli už v mýtu. Právě tohle vědomí rozhodujícího rozmezí, kdy ale nejsme vně, jsem mival – a jistě ne jen já sám – na Patočkových přednáškách už o presokraticích (začaly v Praze ještě vonící prvním poválečným létem) a pak ovšem o Sókratovi. Platón se přednášel od zimního semestru 1947/48, pokračoval v letním semestru 1948 a byl dokončen v zimním semestru 1948/49. Entuziasmus Patočkův rostl z anticých kořenů a byl zcela zjevně zakotven v Platónově metafyzickém uchopení skutečnosti. I když se Patočka nutně propojuje s Platónem už na existencialistické bázi, chce zároveň plně uslyšet znovu Platóna. Jeho verze bytí je Patočkoví nejen připomínkou údernosti Platónova myšlení, ale navzdory všemu omezení i odkrytím zasutých původních zdrojů. Patočka zdůrazňuje v různých aspektech bytí, že už Platón klade otázku, zda existuje také nějaký rozvrh bytí, který neviditelně působí a je zakotven v nejhlubší vrstvě, k níž nelze žádným způsobem sestoupit. Trvá to jako otázka, ale také jako předpoklad všeho toho, co se pak v jsoucím světě odehrává. Zvláštní důkaz, že bytí působí, vidí Platón v Patočkově interpretaci v tom, že nám zjednává přístup k věcem, k jsoucnu. Toto bytí samo nikdy dáno není: „A přece nám musí být nějak základněji a důvěrněji blízké, než věci samy, neboť jedině touto blízkostí je nám možné vyznat se ve věcech samých, jedině tím můžeme o nich říkat, že jsou. Tak se odůvodňuje platónský filosofický entuziasmus jako tázání a hledání, které směřuje k bytí, na rozdíl od otázky po skutečnostech.“² Co je v Patočkově interpretaci povahy bytí vysunuto na první plán, je sama intenzita bytí: intenzitu lze stupňovat. Je minimum bytí a je maximum bytí. Lze tedy žít v nizoučké tenzi, ale lze také stupňovat bytí k obrovské exaltaci. Můžeme nepřítomné vystupňovat až k přítomnosti. V našem srdci máme osten něčeho nadlidského. A za zvláště klíčové považují Patočkovu konstatování, že lidské bytí je propojeno s celkem jsoucna: „(...) entuziasmus nás probouzí k naší vlastní podstatě zároveň s podstatou jsoucna v celku“³. Ona souvislost s celkem nás orientuje na vnitřní jistotu, o kterou se můžeme opřít.

Ke kategorii bytí se Jan Patočka soustřeďuje pak zejména v souvislosti s detailní analýzou dialogu *Faidon*. Dále rozvíjí to, co už z jeho úvodu k Platónovi známe. Silný akcent je nyní položen na životní plnost: „Ukázalo se, že oblast životní plnosti, oblast, kde člověk v nejplnějším

2 Tamtéž.

3 Tamtéž, s. 19.

smyslu je u sebe doma, není okolí se svými danostmi, tradicemi, instinkty, zvyky a zvyklostmi, se svou obroušenou a obnošenou každodenní tvářností, nýbrž bytí, v kterém kořeníme a z kterého prýštíme. Zde sídlí ta neporušenost, o které ví Sókratés lékař a zařikávač a která působí tu zvláštní tajemnou a plnou atmosféru Platónova dialogu, to zvláštní vědomí posledního, vytouženého, zahaleného, a přece přítomného, co působí, že všechno, co život se sotva odvažoval tušit, co sotva měl za možné, je zde se samozřejmostí a přirozeností, která mluví ke každému člověku.“⁴ Ačkoli už tady je akcentován *každý člověk*, řekne to Patočka o stránku dále s takovým souzněním s nejobyčejnějším lidským osudem, že česká novodobá reflexe má jen málo tak sugestivních míst (připomene se i *Kulhavý poutník* Josefa Čapka, jehož Patočka také interpretoval a který v Patočkovi stále tkví). Ocituji tu celé místo z Patočkova Platóna, protože podle mého soudu patří k tomu nejhlubšímu v jeho interpretaci:

„Neboť funkcí bytí nebude v tomto pojetí, jako právě u Platóna, stát v povznesené samostatnosti jako pravzor, nýbrž poskytovat významnou perspektivu, nereálnou scénu, na kterou teprve může jsoucno vystoupit, má-li přestat jeho spočívání v sobě samém, má-li nejen být v sobě, nýbrž má-li se též objevit. Následkem toho může bytí vystupovat jen, existuje-li bytost, která žije ve vědomém styku s věcmi, totiž člověk. Proto však, ač možno říci, že v bytí je původ člověka ve smyslu podstaty, je nutno uznat, že proniknutí jeho do reality je možné toliko na základě reálného faktu lidství. Bytí nestojí, jako u Platóna, samo na sobě, nevyvěrá z něho veškeré jsoucno, nýbrž samo je tím co do reality nejnuznějším, nejpotřebnějším. Je zavázáno svým průnikem do jsoucna konečné bytosti, jakou je člověk.“⁵

Toto druhé pojetí promítá platonismus do současného filosofického a vůbec celkového kontextu. Patočka soudí, že se Platón při veškeré „energii své myšlenky“⁶ nemohl k tomuto řešení odhodlat, protože mu stála v cestě celá myšlenková uzpůsobenost řecké filosofie. Právě tenhle uzlový bod celého Patočkova přístupu k Platónovi nejotevřeněji ukazuje jádro problému. Je třeba být práv celé podstatnosti Platónových dialogů: detailně je dešifrovat v jejich strukturacích, ale současně držet otěže našeho času pevně v ruce. Právě sama celá 40. léta, kdy Patočkův Platón vznikl jako cílevědomá tvorba pro čas po válce, vyvolávala potřebu tuto

4 Tamtéž, s. 245.

5 Tamtéž, s. 246.

6 Tamtéž.

polaritu nejen domýšlet, ale také žít. Patočka věděl také, že se ve svém Platónovi všemu navzdory musí odhodlat vzít do rukou celý geniální odkaz Platónův a dialog za dialogem, problém za problémem se tím obrovitým odkazem prodírat a prodat. Měli jsme mnozí štěstí po roce 1945 podnikat s Patočkou tyto výpravy skutečně se zatajeným dechem. Zdálo se mi, že šlo vlastně o všecko: o velikost odkazu a o naši vlastní velikost, s níž se chceme s Platónem dát do dialogu, a to se vším všudy, bez úlev. Byla v tom však katarze, která souzněla s oním vzrušujícím mezidobím 1945–1948. Bylo by bývalo škoda promarnit tak mohutné svobodné dějinné údobí, které na nás spěchalo, abychom to hlavní stihli. Přirozeně jsme to nestihli a nestihl to ani sám Patočka, určitě ne v té celistvosti, ke které směřoval.

Patočkovu konstataci, že se bytí vynořuje v tom nejobyčejnějším lidskému osudu, se mi teď z odstupu daleko více jeví v propojení s posuny české literatury 40. let, nejen třeba s civilností Skupiny 42, ale i s příklonem k „osudovým“ tématům. Přímou nabídkou vidět v těchto souvislostech genezi Holanovy epiky, zejména počínajíc *Terezkou Planetovou* (1943) a pak pokračující celou silnou příběhovostí s rekonstrukcí ukrytých seismických dění v lidském bytí. To nejpodstatnější je docela nablízku v nás, ovšem musí to být vždy nově zaměřeno a citlivě odkrýváno.

Velký zápas sváděl Patočka s obrovitým svodem metafyziky. Například slovo duše vyslovoval – nejen v platónském kontextu, ale také v kontextu širším – s velkým respektem. Péče o duši byla nejen platónským, ale také patočkovským klíčovým zájmem. Věděl ovšem s Platónem, že tělo má oproti duši výhodu stálé přítomnosti. Nesmrtelnost duše je nejistá, říká Patočka se Sókratem, který chce napřít další zkoumání do oblasti idejí. A stále tu bude v popředí eros a dětství, jakkoli vypadají protilehle. Zdá se, že Platón nedotahuje pozitivní projekty dál, než je člověku racionálně možné. Patočka tu má větu: „Člověku není možno nic více.“ V jistém okamžiku narazíme na uzavřený horizont – v Platónovi i Patočkovi. Ale přece směřujeme k tomu, aby před námi vyvstávala nová realita, říká jedna Patočkova platónská variace.

Patočku neustále přitahuje komplex problémů spjatých s pojmem ideje. Tato otázka se provívá interpretací všech dialogů. Je tedy specifickým pokračováním tohoto Patočkova zaujetí otázkou ideje jeho práce *Negativní platonismus*, dokončená počátkem 50. let a knižně vydaná oficiálně až roku 1990. Patočka tu formuluje roli ideje v negativní formulaci: „Idea, jak my ji chápeme, je jediná non-realita, která nemůže být výkladově osvětlena jako konstrukce z pouhých realit, není předmětem kontem-

place, poněvadž není vůbec předmětem (...). Idea, jak ji chápeme, není moc absolutního zpředmětnění, jakou je v zárodku idea historického Platóna, jakožto absolutní předmět je Platónova idea výzvou k člověku, aby se postavil do středu univerza a ovládl je, jako ovládá konec konců tím, že participuje na ideovém univerzu, prostřednictvím ideje vědění celý inteligibilní a senzibilní kosmos. (...)“⁷ Proti tomuto velkorysému platonismu staví Patočka platonismus skromnější a říká mu záporný nebo negativní platonismus. Vysloveně mluví o tom, že pravdu nelze formulovat kladně a obsahově. Je to filosofie chudá i bohatá. Zná jen jedno a toto jedno nesděluje jako věcnou znalost, která by nám byla k dispozici. Ale je i bohatá, protože uchovává pro člověka filosofii zbavenou metafyzických nároků a jako něco, co nelze ze světa vypovědět, jako zápas o věčné a nadčasové.

Jan Patočka kladl ve svých filosofických pracích stále větší důraz na otázku, na situaci tázání, z níž lze vždy znovu vycházet k filosofickému chápání člověka a světa. V případě interpretace Platóna byly snad položeny všechny otázky, které toto dílo nabízí. Intenzita Patočkovy tázání nad Platónem byla tak mohutná, že uváděla do pohybu hlavní filosofické horizonty. Byla nejen příspěvkem k antické filosofii, ale sama byla filosofií. Patočka vždycky dával nám studentům svou vytrvalost v tázání najevo, že nesmíme být k pravdě netrpěliví. Nejde přirozeně o tázání pro tázání, ale ta sokratovská výdrž neúnavně se dotazovat na podstatu byla asi to, co Patočka znovu a znovu prohluboval v celém svém dalším „poplatónském“ vývoji. V *Kacířských esejích* vytyčuje naději, že je to možné tak, vzdáme-li se bezprostřední danosti smyslu a budeme si osvojovat smysl jako cestu. V Platónovi je to hlavní nakupeno, ale není to rozřešeno. Ke všemu je tu blízko, až splývavo v geniální kondenzaci podstatných souvislostí a výhledů. Právě toto byl největší náboj Patočkovy filosofické aktivity let 1947–1949.

7 J. Patočka: *Negativní platonismus*, s. 56.